

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.01

БАРАБАШ О.О.

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ВИДІВ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В ТЕОРІЇ ПРАВА

У статті проаналізовано критерії поділу поведінки людини на види. Визначено, що найбільш поширеним є поділ на правомірну й неправомірну поведінку. Найбільш значущою й практично придатною є класифікація протиправної поведінки за її правовими наслідками.

Ключові слова: поведінка, правомірна поведінка, протиправна поведінка, маргінальна поведінка, зловживання правом.

В статье проанализированы критерии разделения поведения человека на виды. Определено, что наиболее распространенным является разделение на правомерное и неправомерное поведение. Наиболее значимой и практически пригодной является классификация противоправного поведения по ее правовым последствиям.

Ключевые слова: поведение, правомерное поведение, противоправное поведение, маргинальное поведение, злоупотребление правом.

The article analyzes the criteria for the division of human behavior types. Determined, that the division between legitimate and illegal behavior is the most common. The most significant and practically usable is the classification of unlawful conduct by its legal consequences.

Key words: behavior, lawful conduct, unlawful conduct, marginal behavior, abuse of law.

Вступ. Поведінка людини є об'єктом дослідження багатьох наук, насамперед, психології, педагогіки, соціології, менеджменту. Вагоме місце поведінці людини відводиться й в теорії права, адже саме вона є ключовим елементом правозастосування, а також і правотворення. Кожна із зазначених наук має свої підходи до розуміння поведінки, в залежності від цього існує різноманіття підходів до виділення видів поведінки людини.

Стан дослідження. Проблема поведінки людини в юриспруденції займалися багато вітчизняних вчених-юристів, але найбільший внесок в їх розробку зробили В.В. Оксамитний, В.В. Лазарєв, М.Ф. Орзіх, Р.Т. Жеругов й ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення видів поведінки людини й побудова системи критеріїв їх класифікації.

Результати дослідження. Кожна наука, яка досліджує поведінку людини, класифікує її види за різноманітними критеріями, що зумовлено особливостями методології й підходів до її розуміння. У нашому дослідженні інтерес становить виключно та поведінка особи, що містить властивості правової поведінки.

Правова поведінка являє собою таку поведінку людини, яка має відношення до права. Якщо порівняти її з іншими формами поведінки людини, наприклад, із соціальною чи психологічною, можемо зазначити, що їм притаманні спільні риси, адже в юриспруденції існує тенденція до все більшого об'єму регульованих правом відносин.

У науковій літературі правову поведінку класифікують за формою зовнішнього вияву:

- фізична (діяльність);
- усна (вербальна);
- письмова (документальна) [14].

Та все ж найбільш практичним і поширеним є поділ правової поведінки на правомірну й протиправну [15, с. 58; 7, с. 3; 8, с. 161; 10, с. 8]. Це два протилежні й нерозривні аспекти правової реальності, кожен із яких не існує окремо. Межа між правомірною й протиправною поведінкою пролягає не

тільки по лінії протилежної юридичної оцінки із точки зору закону, а й по лінії протилежної об'єктивної соціальної значущості тієї чи іншої поведінки, а також залежить від їхньої різної психологічної й моральної природи [6, с.58].

Цікавою є позиція авторів підручника «Теорія держави та права» О.В. Зайчука й Н.М. Оніщенко, які вказують, що поведінка, в залежності від її відношення до права, може бути юридично нейтральною (байдужою праву, такою, що перебігає поза його межами й площиною суспільної значущості) або юридично значущою (правомірною чи протиправною) [16, с. 427].

Розглянемо детальніше правомірну поведінку. Наявні в юридичній літературі розробки класифікацій правомірної поведінки, в основі яких лежать різні критерії, дають можливість розмежувати її за: суб'єктами права; різновидами юридичних фактів; формами реалізації правових норм; суб'єктивною стороною (за характером мотивації); об'єктивною стороною; ступенем соціальної цінності; сферами громадського життя (суспільних відносин); галузями права [12, с. 132; 7, с. 129; 5, с. 21].

В.Н. Кудрявцевим проведено змістовний аналіз видів правомірної поведінки за суб'єктами: правомірна поведінка особистості; правомірна поведінка посадових осіб; правомірна поведінка колективів [7, с. 132].

Т.С. Захаркевич за критерієм суб'єктів розрізняє правомірну індивідуальну й колективну поведінку (діяльність трудових колективів, державних органів) [2].

Класифікація правомірних діянь як різновидів юридичних фактів поділяє правомірну поведінку на юридичні вчинки й юридичні акти, які розрізняються в залежності від цілепокладання й волі суб'єкта [5, с.28–29]. До перших відносяться такі правомірні діяння, які вчиняються людьми без спеціального наміру породити юридичні наслідки. В якості прикладу можна навести створення картини художником або написання монографії вченим. До юридичних же актів відносяться правомірні діяння, які вчиняються людьми зі спеціальною метою породити юридичні наслідки, наприклад, порушення кримінальної справи слідчим або укладення договору страхування.

Залежно від реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків правомірна поведінка поділяється на:

- дотримання заборон – реалізуються забороняючі й охоронні норми. Для дотримання заборон необхідно стримування від заборонених дій, тобто пасивна поведінка;
- виконання обов'язків – це реалізація зобов'язуючих норм, які передбачають позитивні обов'язки, для чого потрібна активна поведінка (сплатити податок, поставити товар покупцеві тощо);
- використання суб'єктивного права – виражається в здійсненні суб'єктивних прав, за допомогою чого особа задовольняє свій власний інтерес і тим самим досягає певного блага, цінності;
- застосування права – це владна діяльність уповноважених на те державних чи інших органів, що виражається в розгляді конкретного юридичного питання, справи й винесенні індивідуального рішення, обов'язкового для його адресатів [10, с. 47].

В.В. Оксамитний підкреслює, що правомірну поведінку можна класифікувати в залежності від мотивів, що визначають різні її варіанти, прийнятні для права, на «соціально-активну, позитивну (або звичну), конформістську (пасивну) й маргінальну» [10, с. 99]. Соціально-активна поведінка базується не лише на формуванні переконаності в необхідності втілення в життя норм права, а й на визнанні високої соціальної значущості права загалом. Звична поведінка здійснюється в рамках усталеної звичної діяльності особи щодо дотримання й виконання норм права. Конформістська (від латинського слова *conformis* – «подібний», «відповідний») поведінка характеризується пасивним дотриманням норм права в силу співставлення власної поведінки з поведінкою оточуючих. Інколи конформізм передбачає зовнішнє погодження із групою при внутрішньому розходженні з позиціями цієї більшості. Іншими словами, у сфері соціально-правових відносин людина поводить себе правомірно, оскільки так роблять інші.

Маргінальна (від латинського слова *marginalis* – «та, що знаходиться на межі», «гранична») поведінка мотивована ставленням до норм права як до інструменту державного примусу при повному чи частковому ігноруванні інших важливих соціальних якостей останніх. Вона характеризується схильністю до протиправної поведінки [3, с. 58–61].

Р.К. Русинов, в залежності від характеру мотивації, поділяє правомірну поведінку на такі види, як засновану на: глибоко усвідомленому переконанні особистості в необхідності права й свідомому виконанні всіх правових розпоряджень; конформістському підпорядкуванні нормам права; побоюванні відповідальності за порушення правових норм [13, с. 332–333].

З урахуванням покладених в основу домінуючих правових мотивів Є. Нурпеісов виокремлює три самостійні підвиди правомірної поведінки особи:

- правомірна поведінка, що зумовлена позитивним ставленням до норм права із позицій альтруїстичних потреб за умови досягнення закріплених правом соціально-значущих цілей (принципова правомірна поведінка);
- правомірна поведінка, що зумовлена позитивним ставленням до права із позицій егоїстичних потреб, постійно орієнтована на отримання певної користі, особистої вигоди, яку дана норма не передбачає (прагматична правомірна поведінка);

– правомірна поведінка, що зумовлена негативним ставленням до санкцій норм права і з потреб в особистій свободі, моральному й соціальному престижі (превентивна правомірна поведінка) [9, с. 14].

За об'єктивною стороною правомірна поведінка може виражатися у вигляді:

– дії – активної правомірної поведінки, яка підрозділяється на юридичні акти (дії, вчинені з наміром породити юридичні наслідки) й юридичні вчинки (дії, що призводять до юридичних наслідків незалежно від намірів особи, яка їх коїть);

– бездіяльності – пасивної правомірної поведінки, яке полягає в утриманні від незаконних, протиправних вчинків [7, с. 136–137].

Класифікація правомірних діянь за ступенем їх соціальної цінності тісно пов'язана з типологією правомірної поведінки по характеру мотивації. Необхідно виділити такий різновид правомірної поведінки, як поведінка особливо корисна для суспільства й заохочувана ним. Наступним різновидом правомірної поведінки можна назвати таку, яка є соціально значимою й корисною. Ще одним різновидом правомірної поведінки є суспільно прийнятна, яка не є суспільно корисною, але заборона якої є небажаною чи неефективною [9, с. 14]. До соціально-прийнятних видів правомірної поведінки можна віднести також такі поведінкові акти, як: проведення в релігійних сектах обрядів, що спрямовані на зміни у свідомості й засновані на методах сугестії; дотримання застарілих або шкідливих для суспільства звичаїв і традицій, що можуть призвести до зниження позитивної активності особистості й потягнути за собою різні правові наслідки, не вигідні для неї (втрата різних пільг і переваг у випадку частого використання права на розірвання трудового договору; встановлення підвищеної квартирної плати за користування житловою площею, що перевищує норми, встановлені законодавством, тощо) [11, с. 169].

Підґрунтям для класифікації правомірних діянь за предметом правового регулювання виступають дві в певній мірі відмінні сфери суспільних відносин. Мова йде про те, що в будь-якому праві є норми, покликані забезпечувати, насамперед, загальносуспільні інтереси, тобто інтереси суспільства, держави (міжнародне, конституційне, кримінальне, адміністративне право), і норми, що стосуються інтересів приватних осіб (цивільне, трудове, шлюбно-сімейне, підприємницьке право тощо) [4, с. 86].

Що стосується протиправної поведінки, то під цим поняттям розуміють іманентну ознаку правопорушення. Вербально-поведінковий прояв протиправності – це зовнішній атрибут самоутвердження й самореалізації індивіда в правовому полі через задоволення меркантильних внутрішніх потреб і спонук [1, с. 18].

На нашу думку, під протиправною поведінкою, перш за все, слід розуміти таку, яка характеризується порушенням норм права, в тому числі – невиконання обов'язків чи невикористання прав. Серед основних чинників сучасної неправомірної поведінки слід виділити деформацію інститутів влади, соціальних відносин й інститутів, системи правоохоронних органів, суспільства й особи, кризи.

Залежно від області регульованих відносин протиправну поведінку поділяють за такими галузями: кримінально-правова; адміністративно-правова; цивільно-правова.

Найбільш значущою й практично придатною є класифікація протиправної поведінки за її правовими наслідками. Так як вчинення даного діяння, як правило, породжує виникнення охоронного правовідношення, його правові наслідки, в основному, пов'язані із застосуванням заходів правового примусу. У середині цієї групи можна виділити наступні види:

– протиправна поведінка, яка тягне за собою застосування правовідновлюваних заходів;

– протиправна поведінка, яка тягне за собою юридичну відповідальність.

За особливостями конструкції ознак об'єктивної сторони протиправної поведінки дані складові можливо поділити на матеріальні й формальні.

1. У матеріальних складових момент скєнення протиправної поведінки пов'язаний із настанням протиправного, шкідливого результату.

2. У формальних складових для наявності закінченої протиправної поведінки потрібно лише вчинити діяння [17].

Особливим видом правової поведінки, що останнім часом привертає до себе все більше уваги юристів-науковців і практиків, є зловживання правом, яке полягає у використанні громадянами своїх прав недозволеними способами, що суперечать призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки суспільству, державі, окремій особі. Зловживання правом є даремним здійсненням права (наприклад, удавані угоди, фіктивні шлюби), що відображається в певних несанкціонованих діях, що спричиняють шкоду іншій особі або загрожують чужому праву. Протиправність поведінки як одна із юридичних ознак правопорушення тут чітко не виражена. Тому низка вчених не вдаються до розуміння зловживання правом як виду правопорушення [14, с. 380].

Разом з тим, на нашу думку, його не можна вважати й правомірною поведінкою, оскільки остання є соціально корисною. Тому зловживання правом – це феномен або правомірної поведінки (за критерієм оцінювання з точки зору літери закону), або протиправної поведінки (виходячи із духу права).

Не варто оминати увагою також виділення такого виду поведінки людини як девіантна поведінка. Девіантна поведінка – система вчинків, що відрізняються від загальноприйнятих норм суспільства.

Найчастіше девіантну поведінку характеризують як негативну, як відхилення в один бік (аморальність, злочинність тощо), проте, феномен девіантності амбівалентний за своєю природою й може означати як негативні, так і позитивні соціальні зміни. Відповідно, виділяти її як окремий вид в теорії права не є практичним, адже вона охоплюється протиправною поведінкою й маргінальною поведінкою як підвидом правомірної.

Висновки. Отже, можемо сказати, що в науковій літературі існує широка система класифікації видів правової поведінки. Виділення видів правової поведінки дозволяє глибше зрозуміти їхню природу, взаємозв'язки, зміст. Проте не всі виділені види допомагають легше зрозуміти сутність правової поведінки. Тому вважаємо, що найбільш практичним є поділ правової поведінки на правомірну й протиправну із розгалуженою системою їх підвидів, адже саме такий поділ найкраще ілюструє відношення такої поведінки до права.

Список використаних джерел:

1. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників П'ятого міжнародного круглого столу (м. Львів, 28–29 листопада 2009 року). – Львів: Край, 2009. – 336 с.
2. Захаркевич Т.С. Правомірна поведінка: сутність, природа та основні підходи до розгляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads>.
3. Зубко Г.Ю. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2011. – 209 с.
4. Капітанська С.А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005. – 207 с.
5. Кожевников С.Н. Правомерное поведение и правонарушение: Сущность и содержание: учебно-методическое пособие. – Нижний Новгород: ООО «Интелсервис», 2001. – 71 с.
6. Козенко Ю.О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Ю.О. Козенко ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2012. – 193 с.
7. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / АН СССР. Ин-т гос. и права. – М.: Наука, 1982. – 287 с.
8. Методологические и теоретические проблемы государства и права развитого социализма / Под ред. А.И. Денисова и О.Е. Кутафина. – М., 1983. – 168 с.
9. Нурпеисов Е.К. Механизм формирования правомерного поведения личности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Академия наук СССР: Ин-т гос. и права. – М., 1980. – 15 с.
10. Оксамытный В.В. Правомерное поведение личности. – К.: Наукова думка, 1985. – 175 с.
11. Правовое воспитание и социальная активность населения / Н.И. Козюбра, В.П. Зенин, В.А. Чехович и др.; Ред.кол.: Б.М. Бабий (отв. ред.) и др. / Академия наук УССР: Ин-т гос. и права. – Киев: Наукова думка, 1979. – 327 с.
12. Правознавство / С.С. Демський, В.С. Ковальський, А.М. Колодій та ін.; За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 735 с.
13. Проблемы теории государства и права / С.С. Алексеев, В.М. Корельский, А.Ф. Черданцев и др.; Отв. ред. С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1979. – 392 с.
14. Скакун О.Ф. – Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
15. Теорія держави і права : навч. посіб. для студентів / В.П. Малахов, І.А. Горшеньова, А.А. Іванов. – М.: 2009. – 423 с.
16. Теорія держави і права: академічний курс: підручник / [За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
17. Хужин А.М. Объективно-противоправное поведение в российском праве. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Нижний Новгород, 2000. – 158 с.